

DÖVLƏT İDARƏETMƏSİNİN XARİCİ İQTİSADI ƏLAQƏLƏRLƏ QARŞILIQLI TƏSİRİNƏ MÜXTƏLİF YANAŞMALAR

Şahin Vaqif oğlu Bayramov
iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Mingəçevir Dövlət Universiteti

Xülasə

Məqalədə dayanıqlı iqtisadi inkişafın mühüm amillərindən biri olan “dövlət idarəetməsi” anlayışına, həmçinin bu anlayışın kəmiyyətə qiymətləndirilməsinə müxtəlif yanaşmalar müqayisəli təhlil edilib. Müəllif belə nəticəyə gəlir ki, “dövlət idarəetməsi” öz keyfiyyətinə görə ölkədən ölkəyə dəyişir və onun kəmiyyətə qiymətləndirilməsi mümkündür. Müəllif “dövlət idarəetməsinin” xarici iqtisadi fəaliyyətlə qarşılıqlı əlaqəsinin qiymətləndirilməsi zamanı Qlobal Rəqabətlik İndeksinin tərkib hissələrindən biri olan “institutlar” subindeksindən istifadə etməyi təklif edir.

Açar sözlər: dayanıqlı inkişaf, dövlət idarəetməsi, institutlaşma, biznes mühiti, siyasi sabitlik

Giriş

Niyə bir ölkə digərinə nisbətən daha varlıdır? Hər hansı bir ölkənin iqtisadiyyatının inkişafında və əhalinin rifah səviyyəsinin yüksəlməsində dövlət idarəetməsinin hansı rolu vardır? Dövlət idarəetməsinin keyfiyyətini kəmiyyətə qiymətləndirmək mümkündürmü? Dövlət idarəetməsi ilə bağlı bu və ya digər suallar getdikcə iqtisadçıları daha çox cəlb etməyə başlayıb. Uzun illərdir ki, iqtisadi artım və inkişafın mənbəyi kimi müxtəlif amillər prioritet hesab edilirdi (Hirschman [1]). Merkantilistlər ölkəyə daha çox qiymətli metallar gətirmək üçün xarici ticarətə, fiziokratlar torpaqda əməyin tətbiqinə, klassiklər ticarətin liberallaşmasına, Şumpeter innovasiya və sahibkarlığa, keynsçilər kapital və əməyin azad tətbiqi, həmçinin zəruri hallarda dövlətin müdaxiləsi ilə tələbin artırılmasına və s. üstünlük verirdilər. Lakin iqtisadi artım və inkişaf modellərində fiziki və insan kapitalı, texnologiya və sahibkarlıq və s. amillərlə yanaşı dövlət idarəetməsinin də nəzərə alınmasının zəruriliyi getdikcə özünün göstərir. Yaxşı idarəetmənin iqtisadi inkişaf üçün zəruriliyi beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən də xüsusi qeyd edilir. Ölkənin davamlı inkişafı dövlət idarəetməsinin keyfiyyətindən daha çox asılıdır. Dövlət idarəetməsi ictimai institutların fəaliyyəti ilə bağlıdır. Yaxşı idarəetmə ictimai institutların ictimai əlaqələri nə dərəcədə səmərəli təşkil etməsindən, ictimai resursları nə dərəcədə səmərəli istifadə etməsi ilə bağlıdır. Dövlət idarəetməsi dövlətin qarşısında dayanan vəzifələrin, o cümlədən, iqtisadiyyatın, davamlı inkişafın, əhalinin rifah halının yaxşılaşdırılmasını nəzərdə tutan vəzifələrin həyata keçirilməsi ilə birbaşa bağlıdır. Bu mənada dövlət idarəetməsi beynəlxalq, milli və ya yerli səviyyədə əlaqələri də əhatə edir.

Son onilliklərdə yaxşı idarəetməyə bu prosesi həyata keçirən institutların fəaliyyətinə həsr edilən tədqiqatlara tez-tez rast gəlinir. Bu tədqiqatlar göstərir ki, idarəetməni həyata keçirən institutların fəaliyyətinin səmərəliliyi iqtisadi artım və inkişafda, həmçinin ölkədə rifah halının yüksəlməsində mühüm əhəmiyyət daşıyır. Lakin yaxşı idarəetmə ilə bağlı belə tədqiqatların olmasına baxmayaraq, bu anlayışın birmənalı tərifini və onun kəmiyyətə qiymətləndirilməsi məsələsi ciddi diskussiya predmeti olaraq qalır. Məsələn, Rothstein [2] belə hesab edir ki, idarəetmənin keyfiyyəti anlayışının konseptual səviyyədə dəqiqləşdirilməsinə ehtiyac var. Onun yanaşmasına əsasən idarəetmənin keyfiyyəti dövlət hakimiyyətini həyata keçirən institutların nə dərəcədə ədalətliliyi ilə müəyyən edilməlidir. Dövlət idarəçiliyindəki ədalətliliyi isə digər üç göstərici əsasında müəyyən etmək olar. Bunlar demokratiya, qanunun aliliyi və səmərəlilikdir. Fukuyama [3] dövlət idarəetməsinin belə ölçülməsini kafi hesab etmir. Onun yanaşmasına görə elə ölçü vahidi seçilməlidir ki, o, həm demokratik, həm də avtoritar rejimlər üçün yararlı olsun. Fukuyama diqqətin ən radikal idarəetmələrə

yönəldilməsinin əleyhinədir. O, təhsilin, səhiyyənin, sosial təhlükəsizliyin və s. amillərin bütün ölkələrdə fərqliliyinin nəzərə alınmasına diqqəti yönəldir.

Dövlət idarəetməsinin iqtisadi inkişafda rolu həmişə eyni cür qiymətləndirilməyib. Məsələn, A.Smit və onun tərəfdarları dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsini ümumiyyətlə qəbul etmirdilər. Lakin bu heç də o demək deyildir ki, dövlət idarəetməsinin iqtisadiyyata və inkişafa hər hansı təsiri yox idi. Dövlətin biznes mühitinin əlverişliliyinin təmin edilməsində, müxtəlif infrastruktur layihələrini yerinə yetirməsi, ölkədə əminamanlığın təminatı və qanunların aliliyinin təmin edilməsi, rüşvət və korrupsiyaya qarşı mübarizə, əhalinin xüsusi mülkiyyətinin qorunması, maliyyə sisteminə olan etibarın təmin edilməsi və s. məsələlər həmişə dövlətin müstəsna səlahiyyətlərində olan məsələlər olub və olmaqdadır.

Dövlət idarəetməsini xarakterizə edən göstəricilər iqtisadi ədəbiyyatda tez-tez institusional mühitin göstəriciləri kimi xarakterizə olunur. İnstitutların iqtisadi artımda və inkişafda rolunun tədqiqinə son onilliklərdə maraq xüsusilə artıb. Əlbəttə, bu məsələlərin geniş tədqiqində Nobel mükafatçısı Douglas North-in xüsusi xidməti var. North [4] qeyd edirdi ki, institutlar insanlar tərəfindən yaradılan məhdudiyyətlərdir və insanlar arasındakı əlaqələri strukturlaşdırır. Institutlar formal (məsələn, qanunlar) və qeyri-formal (məsələn, adətlər və ənənələr) məhdudiyyətləri müəyyən edir. Rodrik [5] də institutları insanlar tərəfindən yaradılan və onlar arasındakı münasibətləri formalaşdırın və idarəedən davranış qaydaları hesab edirdi.

•*Dövlət idarəetməsi məsələlərinə müxtəlif yanaşmalar*

Dövlətin iqtisadi və sosial-iqtisadi fəaliyyəti XIX əsrdən başlayaraq genişləniib. XX əsrin otuzuncu illərindən sonra dövlətin fiskal və monetar siyasətlə iqtisadiyyata birbaşa müdaxiləsi daha da genişləniib. Artıq dövlət iqtisadi inkişaf prosesində və əhalinin rifah halının yaxşılaşdırılmasında zəruri olan bütün fəaliyyəti öz üzərinə götürə bilir. Elə bu səbəbdən də dövlətin iqtisadiyyata və rifah halına təsirləri idarəetmənin necə olmasında asılı olaraq, dəyişmiş olur. Beynəlxalq təşkilatlar, o cümlədən, Dünya Bankı və Beynəlxalq Maliyyə Fondu yaxşı idarəetmənin bütün aspektlərinin inkişafını, o cümlədən, qanunun aliliyinin, ictimai sektorun hesabatlılığının və səmərəliliyinin təmin edilməsini, həmçinin korrupsiyaya qarşı mübarizənin genişlənməsini iqtisadi artımın əsas amillərindən hesab edirlər.

•*Dövlət idarəetməsinin keyfiyyətinin qiymətləndirmə metodları (ədəbiyyata baxış)*

Dövlət idarəetməsinin keyfiyyətinin kəmiyyətə ölçülməsi həm ölkələrarası müqayisələrin aparılmasına, həm də iqtisadi və sosial iqtisadi təsirlərinin qiymətləndirilməsinə imkan verir. belə ölçmələrin yerinə yetirilməsi əlbəttə kifayət qədər çətin məsələdir. Ona görə ki, idarəetmə prosesi və onun asılı olduğu determinantlar daha çox subyektiv mahiyyətlidir və onların ölçülməsi digər amillərlə yanaşı həm də ölkənin mədəni xüsusiyyətlərindən, adət-ənənələrdən və s. asılıdır. Belə ölçmələrin aparılması üçün iqtisadi ədəbiyyatda bir neçə metoddan istifadə edilir. Onlardan biri “Ümumdünya İdarəetmə İndikatoru”dur (Üİİ) (Kaufmann [6]). Bu indikator 6 altgöstəricinin kompozit indeksi kimi hesablanır. Bu altgöstəricilər: 1) cəmiyyətin səsi hesabatlılıq, 2) siyasi sabitlik və zorakılığın olmaması; 3) hökumətin səmərəliliyi; 4) tənzimləmə keyfiyyəti; 5) qanunun aliliyi; 6) korrupsiyanın nəzarətdə saxlanması adlanır.

“Dövlət idarəetməsi” anlayışı ilə bağlı iqtisadiyyatda birmənalı yanaşma olmadığı kimi onun tərkibinə daxil olan altgöstəricilər haqqında da yanaşmalar müxtəlifdir. Ona görə də əvvəlcə bu altgöstəricilərlə bağlı təriflərin dəqiqləşdirilməsinə ehtiyac var. Bu göstəricilərdən birincisi olan:

•“*Cəmiyyətin səsi və hesabatlılıq*” altgöstəricisi seçkili dövlət orqanlarında vətəndaşların iştirak imkanlarının, həmçinin söz azadlığı, birləşmək azadlığı və azad media ilə bağlı mövcud vəziyyətin cəmiyyət tərəfindən necə qavranılmasını qiymətləndirir [7].

•“*Siyasi sabitlik və zorakılığın olmaması*” altgöstəricisi hökumətin qeyri-konstitusiyaya və ya zorakılıq yolu ilə devrilməsi və ya ölkədə sabitliyin pozulması hallarının ehtimalının cəmiyyət tərəfindən necə qavranılmasını qiymətləndirir.

• “*Hökumətin səmərəliliyi*” altgöstəricisi ictimai xidmətlərin keyfiyyətinin, belə xidmətlərin siyasi təsirlərdən nə dərəcədə azad olmasının, hökumətin ictimai xidmətlər sahəsindəki siyasətinin hazırlanmasının və həyata keçirilməsinin keyfiyyətinin, belə siyasətlərin həyata keçirilməsində hökumətə etibarın olmasının cəmiyyət tərəfindən necə qavranılmasını qiymətləndirir;

• “*Tənzimləmə keyfiyyəti*” altgöstəricisi özəl sektorun inkişafına imkan verən və təşviq edən sağlam siyasət və qaydaları formalaşdırmaq və həyata keçirmək üçün hökumətin bacarığının cəmiyyət tərəfindən necə qavranılmasını qiymətləndirir;

• “*Qanunun aliliyi*” altgöstəricisi vətəndaşların, biznes strukturlarının və dövlət orqanlarının qanunlara nə dərəcədə əməl etməsinin, xüsusilə, müqavilələrin yerinə yetirilməsində, mülkiyyət hüquqlarının təmin olunmasında məhkəmələr və polis tərəfindən qanunlara riayət olunmasının, həmçinin cinayət və zorakılıq hallarının mövcudluğunun cəmiyyət tərəfindən qavranılmasını qiymətləndirir;

• “*Korrupsiyaya nəzarət*” altındeki dövlət hakimiyyətinin şəxsi mənfəət üçün nə dərəcədə istifadə edildiyinin, o cümlədən, kiçik və böyük korrupsiya formalarının, habelə hakimiyyətin elitələri və şəxsi maraqlar tərəfindən “zəbt edilməsi”nin cəmiyyət tərəfindən qavranılmasının qiymətləndirilməsi.

Dövlət idarəetməsinin keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi üçün dövlətin biznes mühiti ilə bağlı siyasətinin, xüsusilə də biznes mühitinin əlverişliliyinin qiymətləndirilməsi üçün Dünya Bankının Doing Business Tədqiqat Qrupu da xüsusi metodologiya hazırlayıb [8; 9]. Bu metodologiya empirik olaraq, biznes mühitinə təsir edən müxtəlif maneələr əsasında ölkələrarası müqayisəli tədqiqat aparmağa imkan verir. Lakin bu metodologiya dövlətin biznes mühitinə müdaxiləsinin yalnız formal tərəfini qiymətləndirməyə imkan verir. Məsələn, bu metodologiya biznes mühitinin əlverişliliyi üçün mühüm əhəmiyyət daşıyan “şirkətlərin qeydiyyatına alınması” prosedurunda tələb olunan sənədlərin sayını, tələb olunan vaxtı nəzərə alsa da, bu prosedur zamanı korrupsiyanın və ya bürokratik əngəllərin olmasını nəzərə almır. Biznesin aparılması üçün ölkədə mövcud qanunvericiliyin yalnız formal tərəflərinin qiymətləndirilməsi əslində real gərəkliliyi əks etdirmir. Lakin buna baxmayaraq, biznes mühitinin qiymətləndirilməsi üçün Doing Business Tədqiqat Qrupunun “Biznes mühitinin əlverişliliyi indeksi” ölkələrarası müqayisəli qiymətləndirmə aparmaq üçün mühüm metodologiyadır.

Dövlət idarəetməsinin keyfiyyətinin kəmiyyətə qiymətləndirilməsi üçün Legatum Institutunun “Legatum Rifah İndeksindən” (LRİ) də istifadə edilir [10]. LRİ inteqral indeks olaraq, 12 altındeki özündə ehtiva edir. Bunlar: 1) təhlükəsizlik; 2) individual azadlıq; 3) dövlət idarəetməsi; 4) sosial kapital; 5) investisiya mühiti; 6) sahibkarlıq imkanları; 7) bazara daxil olma və infrastruktur; 8) iqtisadi keyfiyyət; 9) yaşayış şəraiti; 10) sağlamlıq; 11) təhsil; 12) təbii ətraf mühit altındeksləridir. Bu altındekslərin yalnız biri, yəni dövlət idarəetməsi altındeki birbaşa yaxşı idarəetmə ilə bağlı göstəricidir. Digərləri isə dolayısı ilə dövlət idarəetməsinin keyfiyyətindən asılıdır. Ona görə də LRİ vasitəsilə dövlət idarəçiliyinin keyfiyyəti ilə bağlı fikir yürütmək olar.

Heritage fondunun “iqtisadi azadlıq” [11] indeksi də dövlət idarəetməsinin keyfiyyətini birbaşa ölçməyə imkan verməsə də dolayısı ilə onun qiymətləndirilməsinə imkan verir. Bu indeks inteqral indeks olaraq, əsasən 4 aspekti, yəni 1) *qanunun aliliyi*; 2) *hökumətin ölçüsü*; 3) *tənzimləmənin səmərəliliyi*; və 4) *bazarın açıqlılığı* aspektlərini əhatə edir. Metodoloji olaraq, hər bir aspekti qiymətləndirmək üçün müxtəlif subindekslərdən istifadə edilir. “Qanunun aliliyi” aspektini kəmiyyətə qiymətləndirmək üçün: a) mülkiyyət hüququ; b) məhkəmənin səmərəliliyi; c) hökumətin tamlığı komponentinin qiymətləndirilməsindən istifadə edilir. Bu komponentlərin hər biri də ayrı-ayrı determinatlarla müəyyən edilir. Məsələn, “qanunun aliliyi” komponenti daha 5 altkomponentdən ibarətdir: a) fiziki mülkiyyət hüquqları; b) intellektual mülkiyyət hüquqları; c) investitorların müdafiəsinin gücləndirilməsi; d) müsadirə riski; e) torpaq inzibətçiliyinin keyfiyyəti.

“Qanunun aliliyi” aspektininin ikinci subindeksinin – “məhkəmənin səmərəliliyi” subindeksi isə a) məhkəmənin müstəqilliyi; b) məhkəmə prosesinin keyfiyyəti; c) hökumət nümayəndələrinin qərarlarında favoritlik kimi daha üç altgöstəricisi müəyyən edilib. “Hökumətin tamlığı” sub-

indeksinin tərkibində eyni çəkili 6 altgöstərici fərqləndirilib. Bunlar: a) ictimaiyyətin siyasilərə inamının olması; b) daimi olmayan rüşvət və ödəmələrin olması; c) hökumətin qərar qəbulunda şəffaflıq; d) korrupsiyanın olmaması; e) korrupsiyanın qavranılması; d) hökumət və ictimai xidmətlərin şəffaflığı.

“*Hökumətin ölçüsü*” aspekti isə 1) vergi yükü; 2) dövlət xərcləri; 3) fiskal sağlamlıq kimi 3 altgöstəricidən ibarətdir. Hər bir altgöstərici də daha konkret digər altgöstəricilə vasitəsilə konkret olaraq qiymətləndirilir. Məsələn, “vergi yükü” altgöstəricisi: a) fərdi gəlirlər üzrə ən yüksək vergi dərəcəsi; b) korporativ gəlirlər üzrə ən yüksək vergi dərəcəsi; c) cəmi vergilərin ÜDM-də faizlə payı (vergi yükü) kimi kəmiyyətə ölçülə bilən daha 3 altgöstəricidən ibarətdir. Dövlət xərcləri altgöstəricisi isə dövlətin bütün xərclərini və transferlərini əhatə edən cəmi xərclərdir. Bu, əsasən, büdcə xərcləridir. “Fiskal sağlamlıq” altgöstəricisi kəmiyyətə ölçüləbilən iki altgöstərici vasitəsilə hesablanır: a) son üç ildə büdcə kəsirinin ÜDM həcmindəki orta payı; b) dövlət borcunun ÜDM-də payı.

“*Tənzimləmənin səmərəliliyi*” subindeksi: a) *biznes azadlığı*; b) *əməyin azadlığı*; c) *monetar azadlıq* kimi 3 komponentdən ibarətdir. Bu komponentlərin də hər biri kəmiyyətə ölçüləbilən digər determinantlardan ibarətdir. Məsələn, “*biznesin azadlığı*” altindeksi: a) biznesə başlamaq üçün prosedurların sayı; b) biznesə başlamaq üçün tələb olunan zaman; c) biznesə başlamaq üçün tələb olunan minimum kapital; d) lisenziyanın alınması prosedurunun sayı; e) lisenziya almaq üçün tələb olunan zaman; f) lisenziya üçün minimum xərc; g) biznesin bağlanması üçün xərc; h) biznesin bağlanması üçün pərpa olunma sürəti; k) elektrik enerjisinə qoşulmanın prosedurlarının sayı; l) elektrikə qoşulma üçün tələb olunan zaman; m) elektrikə qoşulma üçün xərclər kimi kəmiyyətə 11 ölçüləbilən altgöstəricidən istifadə edilir.

“*Əmək azadlığı*” subindeksinin qiymətləndirilməsində isə 7 ölçüləbilən altgöstəricidən istifadə edilir. Bunlar: a) bir işçiyə düşən arta ÜDM-in minimum əmək haqqına nisbəti; b) əlavə işçinin qəbul edilməsinə maneələr; c) iş vaxtının ciddiliyi; d) lazımsız işçinin işdən azad edilməsinin şətinliyi; e) işçinin işdən azad edilməsi üçün qanunla müəyyən edilən xəbərdarlı müddəti; f) işdən azad etmə zamanı icbari ödənilməli olan məbləğ; h) işçi qüvvəsinin iştirak dərəcəsi kimi altgöstəricilərdir.

Heritage Fondu “*Monetar azadlıq*” subindeksini: a) son üç ildə orta inflyasiya dərəcəsinin çəkili ortası; 2) qiymətlərə nəzarət kimi iki altgöstərici vasitəsilə qiymətləndirir. “İqtisadi azadlıq indeksinin” dördüncü aspekti – bazarın açıqlılığı aspekti a) ticarət azadlığı; b) investisiya azadlığı; c) investisiyaların məhdudlaşdırılması; d) maliyyə azadlığı kimi altgöstəricilərdən ibarətdir.

Dövlət idarəetməsinin keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi üçün Qlobal İqtisadi Forumun “qlobal rəqabətlik indeksi”ndən geniş istifadə edilir. Bu inteqral indeksin hesablanmasında istifadə edilən subindekslərdən ikisi, yəni “institutlar” və “infrastruktur” birbaşa dövlət idarəetməsinin keyfiyyətini qiymətləndirməyə imkan verir.

Institutlar Qlobal Rəqabətlik İndeksinin 1-ci dayağıdır. İnstitusional mühit cəmiyyətdə bütün maraqlı tərəflərin fəaliyyətinin səmərəliliyindən asılıdır. Fərdlərin, biznesin və dövlətin qarşılıqlı təsirini reallaşdıran hüquqi və inzibati çərçivələr dövlət institutlarının keyfiyyətini müəyyən edir və ölkənin rəqabətliyinə və iqtisadi artıma ciddi təsir göstərir. Məhz dövlət institutları ölkədə investisiya mühitinə və istehsalın təşkilinə təsir edərək, cəmiyyətdə gəlirlərin paylanmasında və inkişaf strategiyasının müəyyən edilməsində rol oynayır. Ölkədə təkcə dövlət institutları deyil, həm də özəl institutlar iqtisadiyyatın dayanıqlı inkişafı üçün vacibdir.

Qlobal Rəqabətlik İndeksinin 2-ci dayağı infrastrukturdur. Səmərəli infrastruktur iqtisadiyyatın səmərəli qurulmasında və fəaliyyətində mühüm rol oynayır. İnfrastrukturun mühüm aspekti olan nəqliyyat sisteminin səmərəli qurulması ölkədə sənişin və yük daşınmasının təhlükəsiz və vaxtında yerinə yetirilməsinə şərait yaradır. İnfrastrukturun digər mühüm aspekti olan elektrik enerjisinin istehsalının, ötürülməsinin, paylanmasının və satışının səmərəli qurulması istehsalı prosesinin davamlı qurulmasına şərait yaradır. İnfrastrukturun digər çox mühüm aspekti olan rabitə

və kommunikasiya sisteminin keyfiyyətli və etibarlılığı iqtisadiyyatın səmərəliliyində ciddi rol oynayır.

Qlobal Rəqabətlik İndeksinin 3-cü dayağı hesab edilə makroiqtisadi mühit biznesin inkişafı və beləliklə, ölkənin rəqabətliyi üçün vacibdir. Makroiqtisadi sabitlik büdcənin az kəsirli və ya kəsirsiz olmasını, dövlət borclarının daha az olmasını, inflyasiyanın azlığını və ya nəzarətdə olmasını və s. şərtləri tələb edir. Bütün bunlar ölkədə biznesin inkişafına təsir göstərir. Belə mühitin yaradılması üçün dövlət fiskal və monetar siyasətdən səmərəli istifadə etməlidir. Bu isə yaxşı idarəetmənin tərkib hissəsidir.

Qlobal Rəqabətlik İndeksinin 4-cü dayağı ölkədə səhiyyə və ilkin təhsil sisteminin səmərəli qurulmasıdır. Təhsil və səhiyyə insan kapitalının formalaşmasında əsas amillərdir. Xəstə və ya təhsilsiz işçinin məhsuldarlığı yüksək olmur. Əksinə işçinin tez-tez xəstələnməsi müəssisələrin əlavə xərcini artırır. Ona görə də mikrosəviyyədə müəssisənin, makrosəviyyədə isə ölkənin rəqabətqabiliyyətliliyi işçilərin saxğamlığından asılıdır. Digər tərəfdən, müasir istehsal prosesi, hətta ən sadə xidmət sahələri işçidən ilkin təhsilin olmasını tələb edir.

Qlobal Rəqabətlik İndeksinin 5-ci dayağı olan ali təhsil və təlimlər subindeksi müasir iqtisadiyyat üçün ali təhsilin və əlavə təlimlərin vacibliyini kəmiyyətə qiymətləndirir. Müasir iqtisadiyyatda texnoloji yeniliklər və innovativ idarəetmə əlavə dəyərin mühüm komponentini yaradır. Müxtəlif ölkələrin təmsalında “Solou qalığı”nın hesablanması göstərir ki, yaradılan əlavə dəyərdə kapitalın və əməyin payı getdikcə azalır. Texnoloji yeniliklərin, insan kapitalının, sahibkarlıq bacarıqlarının əlavə dəyərdə payı isə sürətlə artır. Bu isə yüksək təhsil nəticəsində mümkündür. Xüsusilə, fundamental elmin və bu sahələrdə çalışmaq üçün yüksək təhsilli kadrların yetişdirilməsi ölkənin rəqabətliyinin artırılmasında mühüm əhəmiyyət daşıyır. Odur ki, yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanması üçün təhsil sisteminin inkişaf etdirilməsi dövlət idarəetməsinin tərkib hissəsidir.

Qlobal rəqabətlik İndeksinin 6-cı subindeksi əmtəə bazarının səmərəliliyi ilə bağlıdır. Əmtəə bazarının səmərəliliyi ölkədə istehsal edilən mal və xidmətlərin dünya bazarındakı tələb və təklifin düzgün qiymətləndirilməsini və düzgün seçim edilməsini tələb edir. Ölkədə rəqabətli bazar şəraitinin yaradılması əmtəə bazarının səmərəliliyi üçün vacib şərtədir. Rəqabətli bazarın yaradılması da ölkədə dövlətin iqtisadiyyata, xüsusilə bazara nə dərəcədə müdaxiləsindən asılıdır. Dövlət bazara ciddi müdaxilə edirsə, orada rəqabət mühiti yaratmaq mümkün olmaz. Ona görə də əmtəə bazarının səmərəliliyi “yaxşı idarəetmə”nin qurulmasında asılıdır.

Qlobal Rəqabətlik İndeksinin 7-ci subindeksi əmək bazarının səmərəliliyidir. Əmək bazarı səmərəli qurularsa, ölkənin əmək ehtiyatlarından səmərəli istifadə edilmiş olar. Bu isə hər bir işçinin bilik və bacarığına uyğun işlə təmin edilmək imkanının mövcudluğunu tələb edir. Əmək bazarı çevik olarsa, onda işçilərin qısa bir müddətdə onların bilik və bacarığına uyğun olaraq, iş yerlərini dəyişmək hətta ixtisaslarını artırmaq və ya dəyişmək imkanına malik olurlar. Bu halda əmək bazarının səmərəliliyi onlara imkan verir ki, əmək haqqlarında ciddi azalmalar olmadan onlar özlərinə uyğun iş yerləri ilə təmin oluna bilsinlər. Səmərəli əmək bazarı həm də qadınların onlara uyğun işlə təmin edilməsinə, iş yerlərində onlara qarşı ayrı-seçkiliyə yol verilməməsinə, eyni əməyə görə bərabər əmək haqqının təmin edilməsinə şərait yaradır. Belə əmək bazarının yaradılmasında dövlətin müdaxiləsinə ehtiyac var. Belə ki, minimum əmək haqqının müəyyən edilməsi, əmək qanunvericiliyinin beynəlxalq insan hüquqları sənədləri ilə uyğunlaşdırılması və həmçinin əmək bazarında rəqabətliyin təmin edilməsinə şəraitin yaradılması “yaxşı idarəetmənin” qurulmasında asılıdır.

Qlobal Rəqabətlik İndeksinin 8-ci subindeksi səmərəli maliyyə sektorunun fəaliyyətinin kəmiyyətə qiymətləndirilməsinə imkan verir. Maliyyə sektorunun səmərəliliyi ölkədə bankların fəaliyyətindən, qiymətli kağızlar bazarının və ya fond birjasının səmərəli fəaliyyətindən asılıdır. İnsanların banklara və ya qiymətli kağızlara inamı olmazsa, onda investisiya mühiti formalaşmaz. Xarici investor o halda ölkəyə maliyyə yönəldir ki, ölkənin maliyyə sektoru səmərəli fəaliyyət göstərir. Ölkənin maliyyə sektorunun səmərəli fəaliyyəti üçün dövlətin qarantiyası vacibdir. Əks

halda insanlar banklara inanmayacaq və ya xarici investor ölkəyə yönəltdiyi maliyyənin təhlükəsizliyinə əmin olmayacaq. Ona görə də maliyyə sisteminin səmərəliliyinin təmin edilməsi “yaxşı idarəetmə”nin tərkib hissəsidir.

Qlobal Rəqabətliklik İndeksinin doqquzuncu subindeksi texnoloji hazırlıq səviyyəsinin kəmiyyətə qiymətləndirilməsinə imkan verir. Bu subindeksin mahiyyəti son onilliklərdə inkişaf etməkdə olan və neftlə zəngin ölkələrdə, xüsusilə, əhalisi az olan ölkələrdə emal sənayesinin inkişafı əvəzinə daha çox xidmət sektoruna yönəlmə siyasətinin əsasında dayanır. Belə ki, bu subindeks müasir texnologiyanın ölkədə tətbiqinə nə dərəcədə ölkənin hazır olmasını xarakterizə edir. Lakin qeyd edək ki, kiçik ölkələr belə texnologiyayı tətbiq edərkən daxili bazarın həcmi nəzərə almağa məcburdurlar. Əgər daxili bazar kiçikdirsə və belə texnologiyanın tətbiqi ilə yaranan məhsulun dünya bazarına çıxışı tələb edilsə, onda ölkə onun tətbiqindən imtina etməyə məcbur olur. Çünki belə texnologiyanın tətbiqi öz xərclərini ödəyəmə qədər artıq mənəvi cəhətdən köhnəlmiş olur və onun istehsal etdiyi məhsulların dünya bazarına çıxarılması rəqabətli olur. Odur ki, ölkənin texnoloji hazırlığı müxtəlif amillərin nəzərə alınmasını tələb edir və bu daha çox dövlətin iqtisadi siyasəti ilə bağlıdır.

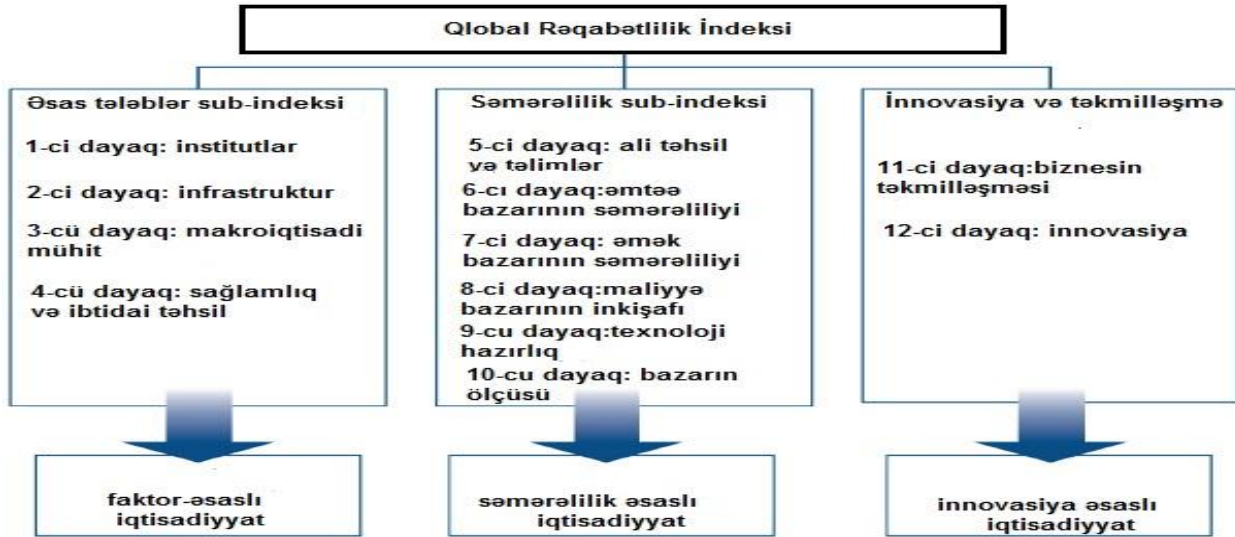
Qlobal Rəqabətliklik İndeksinin 10-cu subindeksi bazarın ölçüsü ilə bağlıdır. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, ölkədə müxtəlif məhsulların istehsalı və yeni texnologiyaların tətbiqinə motivasiya bazarın ölçüsündən çox asılıdır. Bazarın ölçüsü böyük olduqda firmalar miqyas effektindən istifadə edərək, öz xərclərini azalda bilirlər. Lakin nəzərə alaq ki, qloballaşma ölkə miqyasında olan bazarları artıq dünya miqyaslı bazarlara çevirib. Lakin belə bazarda mövcud olmaq üçün rəqabətə dözümlü olmaq lazımdır. Demək olar ki, bütün ölkələr daxili bazarı dünya bazarına çevrilməsində maraqlı olduqlarından ixrac fəaliyyətini liberallaşdırmağa meyillidirlər. Lakin bütün ölkələr texnoloji cəhətdən eyni inkişaf səviyyəsində olmadıqlarından və ya dünya bazarının əsas mərkəzlərindən eyni coğrafi məsafədə olmadıqlarında rəqabətə tab gətirə bilmirlər. Buna baxmayaraq, qloballaşma başqa bir prosesi, yəni mal və xidmətlərin istehsalında ixtisaslaşma prosesini sürətləndirərək, müxtəlif ölkələr üçün müxtəlif malların geniş bazarını formalaşdırıb.

Qlobal Rəqabətliklik İndeksinin 11-ci subindeksi biznesin mürəkkəbliyi adlanır və bu subindeks iki mühüm prosesin, yəni birincisi, ölkənin ümumi işgüzarlıq şəbəkəsinin keyfiyyətinin və ikincisi, ayrı-ayrı firmalarının strategiyasının keyfiyyətinin kəmiyyətə qiymətləndirilməsinə imkan verir. Əlbəttə, məsələlər biznesin inkişaf etdiyi ölkələrə aiddir. Bu ölkə daxilində makrosəviyyədə biznesin yeni səviyyədə -klaster səviyyəsində inkişafı deməkdir. Bu subindeksin nəzərdə tutduğu məsələlər o zaman gündəmə gəlir ki, biznesin inkişafı üçün digər amillərdən artıq səmərəli istifadə edilib və yeni səviyyədə əməkdaşlığın qurulması üçün mühit yetişib. Belə bir mühitin yetişməsi təkcə dövlətin inzibati fəaliyyəti ilə mümkün deyil. Klasterlərin yaradılması üçün biznesin bütünlükdə, cəmiyyətin və dövlətin belə bir səviyyədə biznes strukturunun qurulmasına hazırlıqlı olması zəruridir. Ölkədə işgüzar şəbəkələrin və bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəsinin artması və yaratdıqları klasterlərdə əmək məhsuldarlığı yüksəlir.

Qlobal Rəqabətliklik İndeksinin sonuncu – 12-ci subindeksi innovasiya subindeksidir. İnnovasiya yeni əmtəələrin yaradılmasını, yeni idarəetmənin qurulmasını, yeni texnologiyaların tətbiqini tələb edir. Məhz innovasiyaların tətbiqi ilə ölkə dünya bazarında özünün rəqabət üstünlüyünü təmin edərək daha yüksək əlavə dəyər qazana bilər. İnnovasiyaların iqtisadiyyatda tətbiqi tamamilə yeni bir mühitin yaradılmasını tələb edir. Belə bir mühit də digər amillərlə yanaşı həm də “yaxşı idarəetmənin” qurulması ilə şərtlənir. Bu proses özəl sektorun inkişafından çox asılıdır. Yüksək keyfiyyətli elmi-tədqiqat müəssisələrinin olması yeni biliklərin və texnologiyaların yaradılmasına mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Bu subindekslərin hər birinin ayrı-ayrılıqda özünəməxsus özəllikləri olsa da onlar biri-biri ilə sıx bağlıdır və ölkənin rəqabətliyini qiymətləndirməyə imkan verir. Bu subindekslər üzrə hətta iqtisadiyyatları bir-birindən fərqləndirərək, təsnifləşdirmək olar. Qlobal iqtisadi Forum öz hesabatlarında rəqabətliklik səviyyəsinə görə ölkələri üç qrupa bölür: 1) faktor əsaslı iqtisadiyyatlar;

2) səmərəlilik əsaslı iqtisadiyyatlar; 3) innovasiya əsaslı iqtisadiyyatlar. Faktor əsaslı iqtisadiyyatlar 1-4-cü subindekslər üzrə yüksək reytingi olan ölkələr hesab edilir. Səmərəlilik əsaslı iqtisadiyyatlar 5-10-cu subindekslər üzrə yüksək reytingli ölkələrdir. İnnovasiya əsaslı ölkələr isə 11-12-ci subindekslər üzrə yüksək reytingli ölkələr hesab edilir (şək. 1).

Mənbə: WEF [12]

Şək. 1. Qlobal rəqabətlik indeksi və onun tərkib hissələri

•Dövlət idarəetməsinin keyfiyyətinin xarici ticarət fəaliyyəti ilə qarşılıqlı təsirinə müxtəlif yanaşmalar (ədəbiyyata baxış)

Biz tədqiqat zamanı “dövlət idarəetməsinin keyfiyyəti” göstəricisi olaraq Qlobal Rəqabətlik İndeksinin tərkib hissələrindən biri olan “institutlar” subindeksindən istifadə edəcəyik. İqtisadi ədəbiyyatda institusional mühitin xarici iqtisadi əlaqələrlə, o cümlədən, xarici ticarəti xarakterizə edən ayrı-ayrı göstəricilərlə əlaqəsinə həsr edilən tədqiqatlarda “institusional mühit” anlayışı da müxtəlif mənalarda işlənir. Məsələn, Marquez-Ramos [13] “institusional mühit” deyəndə ölkələrarası və ya regionlararası ticarət siyasətinin və müqavilələrin institutlaşmasını nəzərdə tutur. Lakin biz institusional mühit dedikdə QRİ-də “institutlar” subindeksində və onun altgöstəricilərində nəzərdə tutulan və kəmiyyətcə qiymətləndirillə bilən göstəriciləri nəzərdə tutacağıq. İnstitusional mühitin bu mənada xarici ticarət göstəriciləri ilə səbəb-nəticə mahiyyətli əlaqəsi əsasən onun ayrı-ayrı komponentlərinin xarici ticarəti xarakterizə edən ayrı-ayrı göstəricilər arasındakı əlaqə kimi öyrənilib. Məsələn, xarici ticarətin açıqlılığı ilə hökumətin ölçüsü arasındakı əlaqə (Taofik Mohammed [14]), qanunun aliliyi və xarici ticarət arasındakı əlaqə (Trimbl [15]), Yang [16], Çeliköz və Arslan, [17], biznes azadlığı və xarici ticarət arasındakı əlaqə, maliyyə azadlığı ilə xarici ticarət arasındakı əlaqə, korrupsiya ilə xarici ticarət arasındakı əlaqə (Jong və Bogmans [18]), siyasi sabitliklə xarici ticarət arasındakı əlaqə (Kurecic və Kokotovic [19]), həmçinin institutların xarici ticarətlə əlaqəsi problemləri (Dollar və Kraay [20], Francois [21]) və s. göstəricilər arasındakı əlaqələr müxtəlif ölkələrin təmsalında tədqiq edilib.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Hirschman, A.O. (1958). The Strategy of Economic Development. New Haven: Yale University Press
2. Bo Rothstein, *The Quality of Government: Corruption, Social Trust, and Inequality in International Perspective* (Chicago, IL: University of Chicago Press, 2011).
3. Francis Fukuyama, 2013. “What Is Governance?” CGD Working Paper 314. Washington, DC: Center for Global Development. <http://www.cgdev.org/content/publications/detail/1426906>

4. North, D. C. (1990). *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. – Cambridge University Press, 152 p
5. Rodrik D., 2000. *Institutions for high-quality growth: what they are and how to acquire them*. Working Paper 7540 <http://www.nber.org/papers/w7540>. DOI 10.3386/w7540
6. Kaufmann, D. (2011), *Worldwide Governance Indicators*. The World Bank Group. Available from: <http://www.info.worldbank.org/governance/wgi/index.aspx#home>.
7. Kaufmann, D., Aart Kraay, Massimo Mastruzzi, (2010). *The Worldwide Governance Indicators Methodology and Analytical Issues*. Policy Research Working Paper 5430 . The World Bank Development Research Group Macroeconomics and Growth Team September 2010.
8. World Bank. (2012), *Doing Business 2012: Doing Business in A More Transparent World - Economy Profile: Vietnam*. Washington, DC, USA: The World Bank.
9. World Bank. (2013), *Doing Business 2013: Smarter Regulations for Small and Medium-Size Enterprises - Economy Profile: Singapore*. Washington, DC, USA: The World Bank
10. Legatum Prosperity Index, (2019). https://prosperitysite.s3-accelerate.amazonaws.com/6915/8634/9288/The_Legatum_Prosperty_Index_2019_Overview.pdf
11. Heritage Foundation, 2020. <https://www.heritage.org/index/pdf/2019/book/methodology.pdf>
12. WEF, 2015. *The Case for Trade and Competitiveness*. <http://www3.weforum.org/docs/GCR2017-2018/04Backmatter/TheGlobalCompetitivenessReport2017%E2%80%932018AppendixA.pdf>
13. Laura Marquez-Ramos, (2016). *The Role of Institutional Environment in International Trade: The Case of Spanish Regions*. REGION: Volume 3, Number 2, 2016, 125-140. DOI: 10.18335/region.v3i2.147
14. Taofik Mohammed (2015): *The causal link between trade openness and government size: Evidence from the five largest economies in Africa*, *International Journal of Business and Economic Sciences Applied Research (IJBESAR)*, ISSN 2408-0101, Eastern Macedonia and Thrace Institute of Technology, Kavala, Vol. 8, Iss. 1, pp. 121-135
15. Trimbl Phillip R., (1985). *International trade and the "rule of law". Implementing the Tokyo round: National constitutions and international economic rules*. By John H. Jackson, JeanVictor Louis and Mitsuo Matsushita. Ann Arbor: The University of Michigan Press. 1984. Pp. 223. DOI: 10.2307/1288794
16. Junsok Yang, (2013). *The Effect of International Trade on Rule of Law*. *Journal of East Asian Economic Integration* Vol. 17, No. 1 (March 2013) 27-53 <http://dx.doi.org/10.11644/KIEP.JEAI.2013.17.1.258>
17. Yıldız Sağlam Çeliköz, Ünal Arslan, (2010). *The Relationship between the Rule of Law and Investment: The Case of Turkey*. *International Research Journal of Finance and Economics*. Issue 54., ps.40-52
18. Eelke de Jong, Christian Bogmans, (2011). *Does corruption discourage international trade?* *European Journal of Political Economy* 27 (2011) 385–398. DOI: 10.1016/j.ejpoleco.2010.11.005
19. Petar Kurecic and Filip Kokotovic, 2017. *The Relevance of Political Stability on FDI: A VAR Analysis and ARDL Models for Selected Small, Developed, and Instability Threatened Economies*. *Economies* 2017, 5, 22
20. David Dollar, Aart Kraay, (2003). *Institutions, trade, and growth*. *Journal of Monetary Economics* 50 (2003) 133–162. DOI:10.1016/S0304-3932(02)00206-4
21. Joseph Francois, (2013). *Institutions, Infrastructure, and Trade*. *World Development* Vol. 46, pp. 165–175, 2013. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2013.02.009>

Sh.V.Bayramov

*Doctor of Philosophy in Economics, Associate Professor
Mingachevir State University*

Different approaches to the mutual impact of public government on foreign economic relations

Abstract

The article comparatively analyzes different approaches to the concept of "public administration", which is one of the important factors of sustainable economic development, as well as the quantitative assessment of this concept. The author concludes that "public administration" varies from country to country due to its quality, and it can be quantified. The author suggests using the sub-index of "institutions", which is one of the components of the Global Competitiveness Index, when assessing the interaction of "public administration" with foreign economic activity.

Keywords: *sustainable development, public administration, institutionalization, business environment, political stability*

Ш.В.Байрамов

*доктор философии по экономике, доцент
Мингачевирский государственный университет*

Различные подходы к взаимодействию государственного управления на внешнеэкономические отношения

Резюме

В статье проводится сравнительный анализ различных подходов к понятию «государственное управление», которое является одним из важных факторов устойчивого экономического развития, а также дана количественная оценка этого понятия. Автор приходит к выводу, что «государственное управление» варьируется от страны к стране из-за своего качества, и его можно количественно оценить. При оценке взаимодействия «государственного управления» с внешнеэкономической деятельностью автор предлагает использовать субиндекс «институты», который является одной из составляющих индекса глобальной конкурентоспособности.

Ключевые слова: *устойчивое развитие, государственное управление, институционализация, бизнес-среда, политическая стабильность.*

Daxil olub: 30.09.2021